

گنجینه‌های هنر و معماری ایران و اطرافش

کتاب «بناهای خراسان»

دکتر احسان‌الله مؤید
شهرساز

در بین انتشارات مذکور آثار دیالافوا (Diculafoy) بیشتر متوجه بناهای باستانی ایران بوده که با استعداد سرشارش در نقاشی بیشتر آنها را بنحوی جالب مصور نمود لکن بقیه آثار معطوف به معماری مدرن ایران میشد و ترسیمهای تکسیه (Texier) یا کست (Coste) از جمله بهترین و ارزشمندترین آثار است که درباره معماری پیشین ایران در دست داریم.^۱

۱ - البته کسان دیگری نیز که از فرانسه به ایران آمده و آثاری انتشار دادند قابل ذکر است که سائسون و تاورنیه (Tavernier) از آن جمله‌اند. از غیرفرانسویان میتوان اولتاریوس و کمپفرآلمانی و بروئن (Bruyn) هلندی را نام برد که آثارشان تمامی بصورت سفرنامه است.

۲ - در بین کتب منتشره از سفرنامه‌ها کمتر از هنر و معماری صحبت شده و خراسان را از دیدگاه تاریخی یا جغرافیائی معرفی ننموده‌اند فقط کتاب :

FRASER : Narrative of a journey into Khorasan.
London 1825.

۳ - از نظر معماری تا اندازه‌ای از ارزش علمی برخوردار است.

لذا بعد از شوالیه شاردن که ره‌گشای این امر بود سایر هموطنانش نیز با توجه به مطالب بالا بیشتر به ایران رو آورده و مطالعه و بررسیهای او را هر یک به نحوی تکمیل نمودند.^۲

از جمله آثار ارزنده‌ای که بصورت تحقیقات علمی از نیمه قرن نوزدهم درباره هنر و معماری ایران بزبان فرانسه انتشار یافت مهمترین آنها را میتوان به این شرح ذکر نمود :

CHARLES TEXIER : Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie.
Paris 1842 (didot 1839-49).

FLANDIN ET COSTE : Voyage en Perse. Perse Moderne.
Paris 1850.

PASCAL COSTE : Monuments modernes de la Perse.
Paris 1867.

M. DIEULAFOY ET MME.

DIEULAFOY : L'Art antique de la Perse.
Paris 1884.

در اواخر جنگ بین الملل اول کتابی بزبان آلمانی توسط دانشگاه وین در اطریش انتشار یافت که در نوع خود بی نظیر بود و نه فقط اروپائیان را به گنجینه‌های معماری قسمت خاوری ایران آشنا ساخت بلکه بعنوان سند و منبعی گرانقیمت برای نسلهای بعد بجا ماند که در شناسائی، مرمت یا احیاء بناهای خراسان از آن استفاده بعمل آید.

در میان اروپاییان از جمله‌های نوشته‌های راجع به ایران، سفرنامه‌ی شوالیه شاردن کمک فراوانی به شناخت ایران و آثار این سرزمین کرده بود. یکی از آخرین چاپهای این کتاب به عنوان :

Chevalier Chardin : Voyage en Perse, Amsterdam 1711.

در اطریش مورد توجه خاص قرار گرفت.^۱ اصولاً با پیدایش انقلابات صنعتی در اروپا که مقارن با فقر هنر در معماری آن سرزمین است توجه دانشمندان به هنر معماری سایر کشورها و بویژه ملل غیر-اروپائی بیشتر معطوف گردید.

ARBEITEN DES KUNSTHISTORISCHEN INSTITUTS
DER K. K. UNIVERSITÄT WIEN (LEHRKANZEL STRZYGOWSKI)
BAND VII

CHURASANISCHE BAUDENKMÄLER

VON

ERNST DIEZ

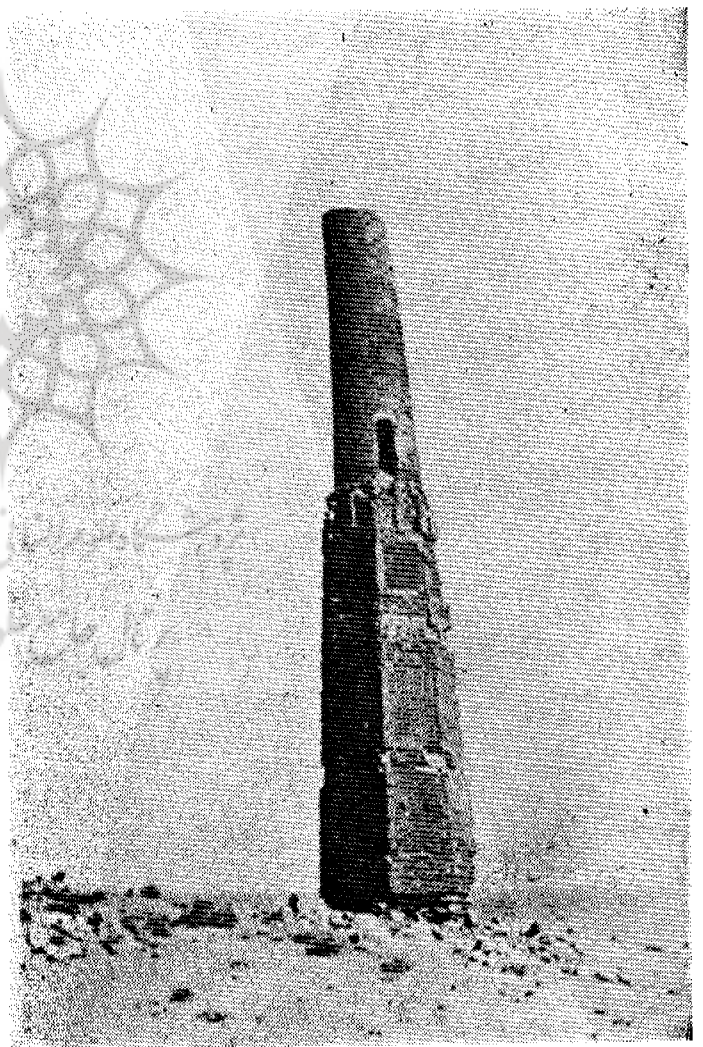
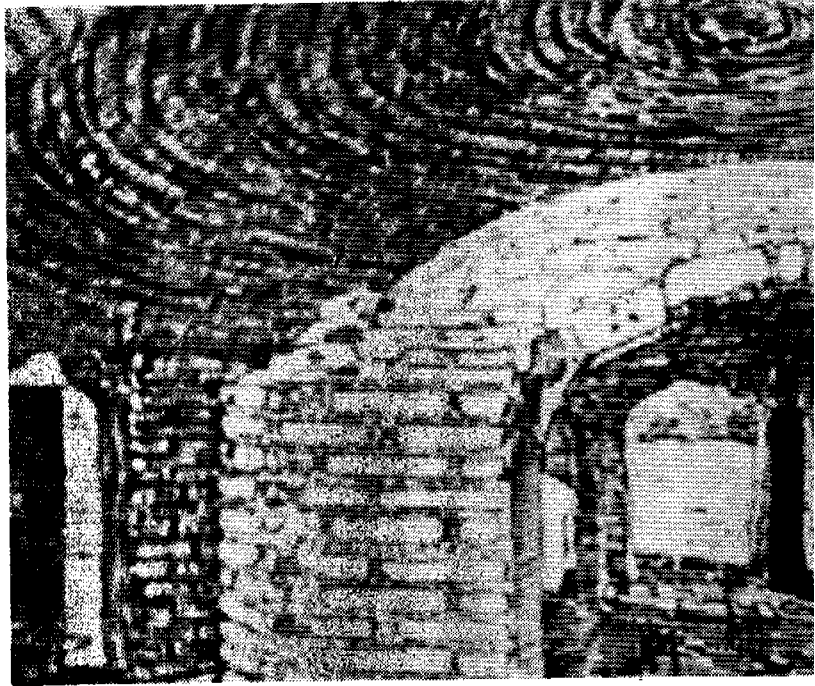
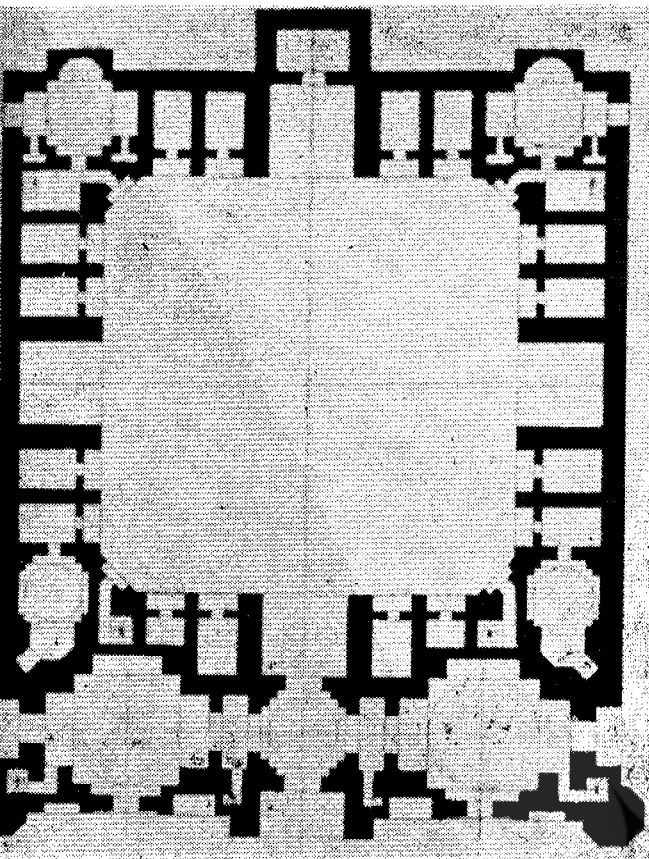
I. BAND

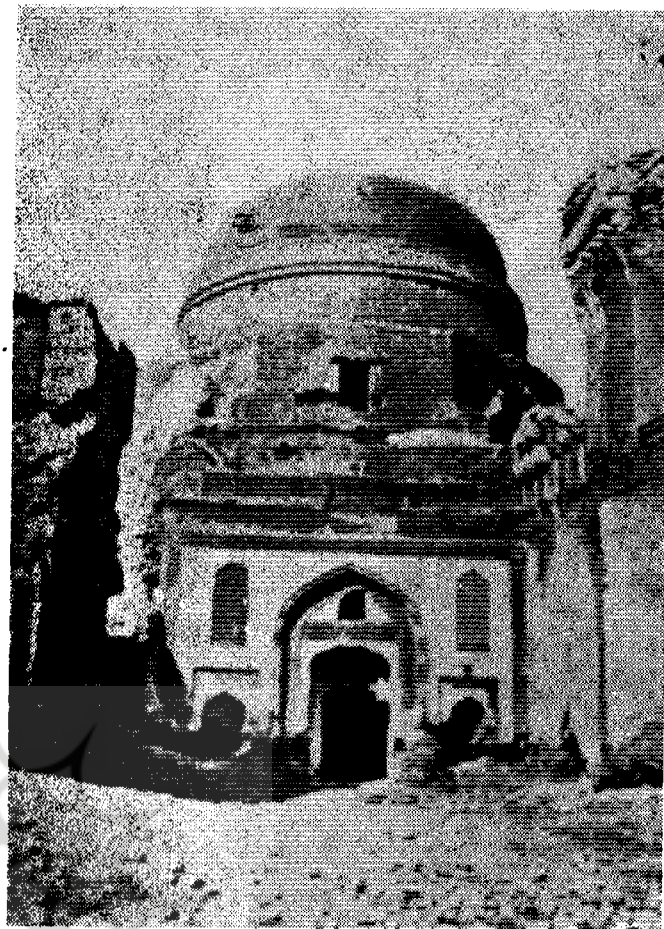
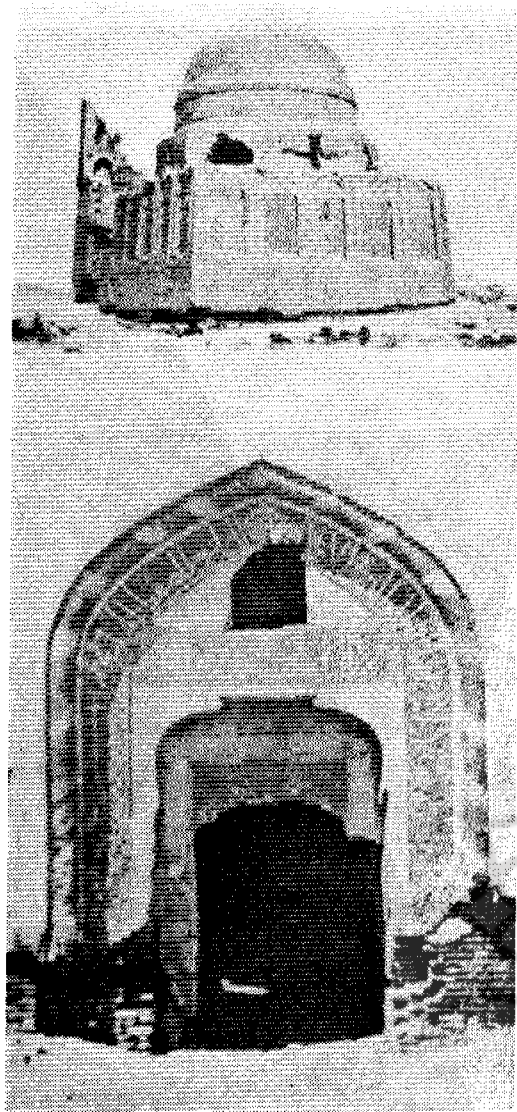
MIT EINEM BEITRAGE VON
MAX VAN BERCHEM

MIT 5 FARBIGEN TSD
20 SCHWARZEN LICHTDRUCKTAFELN
SOWIE 40 TEXTBILDERN

VERLAG VON DIETRICH REIMER (ERNST VOHSEN)
IN BERLIN MCMXVIII

پشت جلد کتاب «بناهای خراسان»

مقبره گنبددار درسرخس

روبرو :

بالا راست : طاق دوجداره مدرسه چهارگرد

بالا چپ : پلان مدرسه چهارگرد

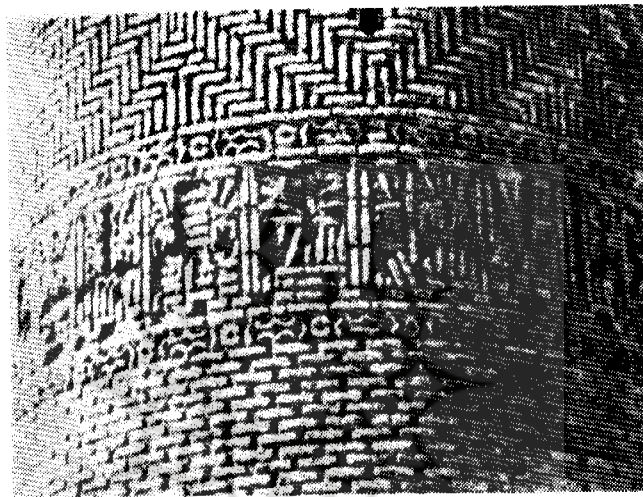
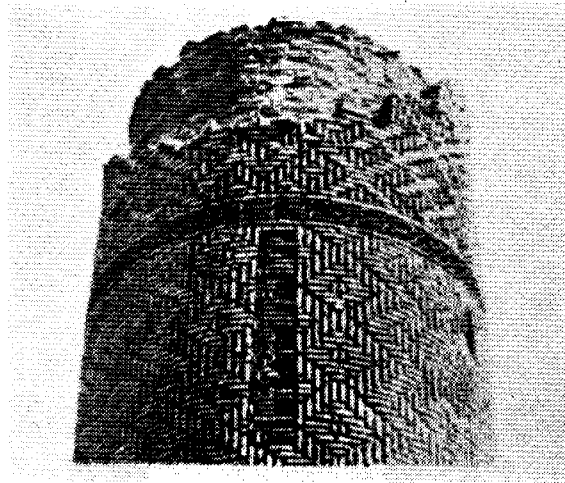
پائین راست : برج کرات

پائین چپ : برج خسروگرد در نزدیکی سبزوار

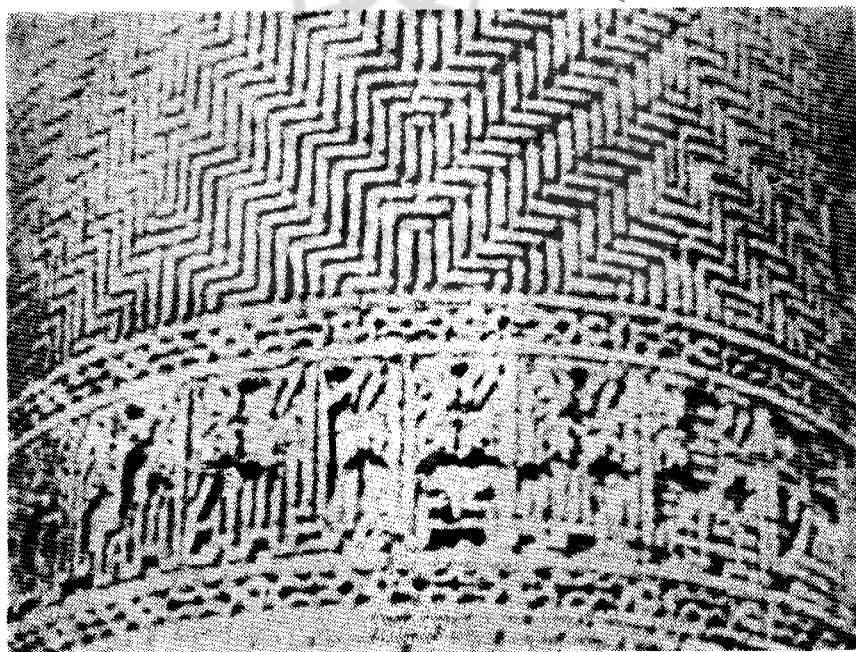
در این کتاب که برای نشان دادن تصاویر از فن عکاسی نیز استفاده شده مؤلف با دقتی کم نظیر به تحقیق و تجسس پرداخته و معماری کویری ایران را موشکافی مینماید. بسیاری از عکسهای اصفهان قدیم میتواند در بازسازی این شهر کمک بزرگی نموده

FRIEDRICH SARRE: Denkmäler Persischer Baukunst Geschichtliche Untersuchung und Aufnahme muhanmedanischer Backsteinbauten in Vorderasien und Persien. Berlin Wasmuth 1901-1910.

بهر حال از اوائل قرن بیستم وبعد از يك قرن تأخیر اولین آثار آلمانی زبان بدست ما میرسد که اولین و مهمترین آن از پروفسور فریدریش زاره (Sarre) آلمانی است که در حدود سال ۱۹۱۰ با این مشخصات انتشار یافت.

کتیبه‌های خط کوفی در برج
فیروزآباد

و آنچه را که بعداً ویران گردیده و نیست دوباره در این کتاب دید و سنجید . موضوعی که بهر حال در این کتاب و سایر آثار فرانسویان با هم مشترك میباشد آنست که تماماً به ایران مرکزی (بویره طهران ، اصفهان یا غرب ایران) معطوف بوده و از خاور ایران بندرت چیزی می یابیم . کتاب بناهای خراسان که در سال ۱۹۱۸ بعد از يك سفر طولانی و مطالعات محلی توسط دکتر ارنست دیز Ernst Diez

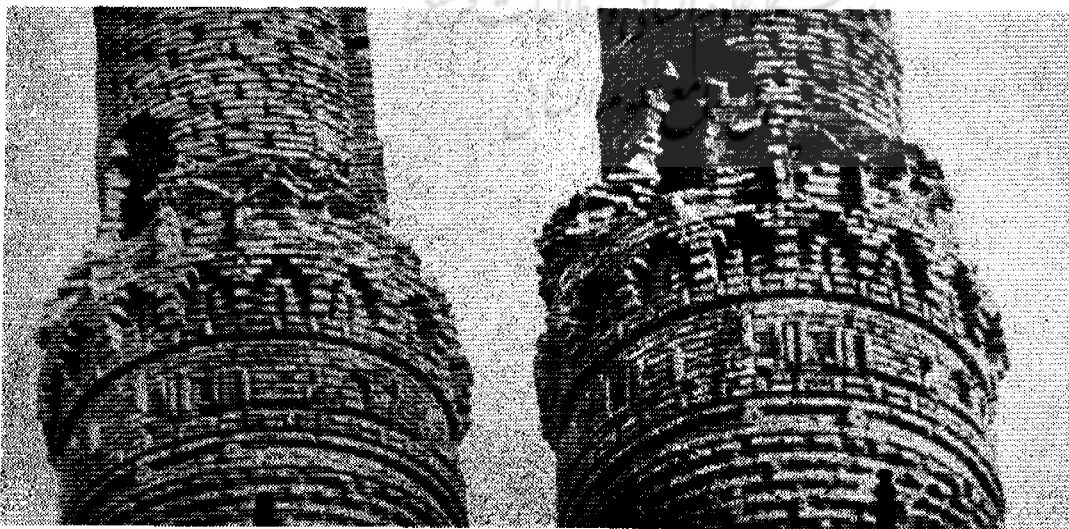
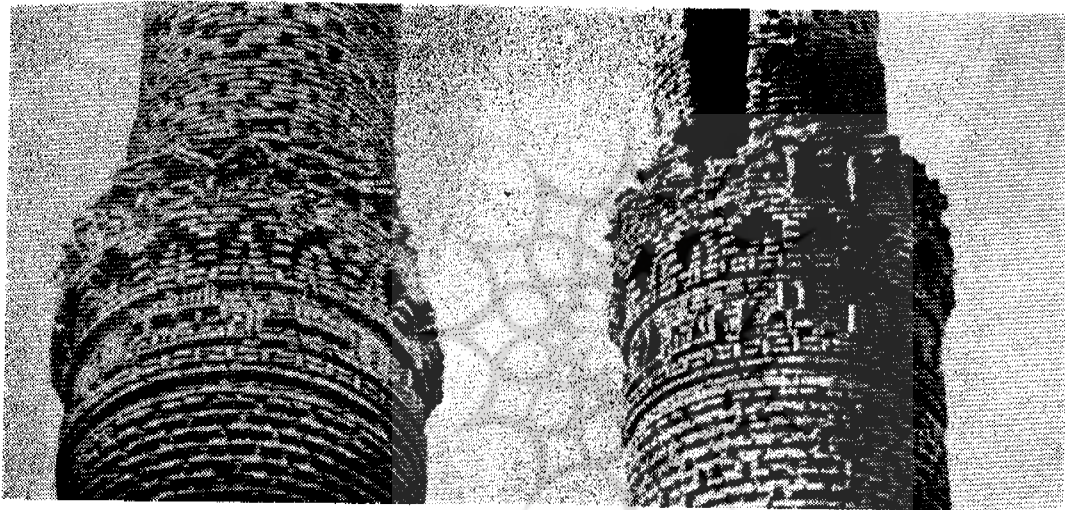
در وین انتشار یافت دنیای غرب را به گنجینه های ناشناخته نقطه دیگری از ایران معطوف کرد .

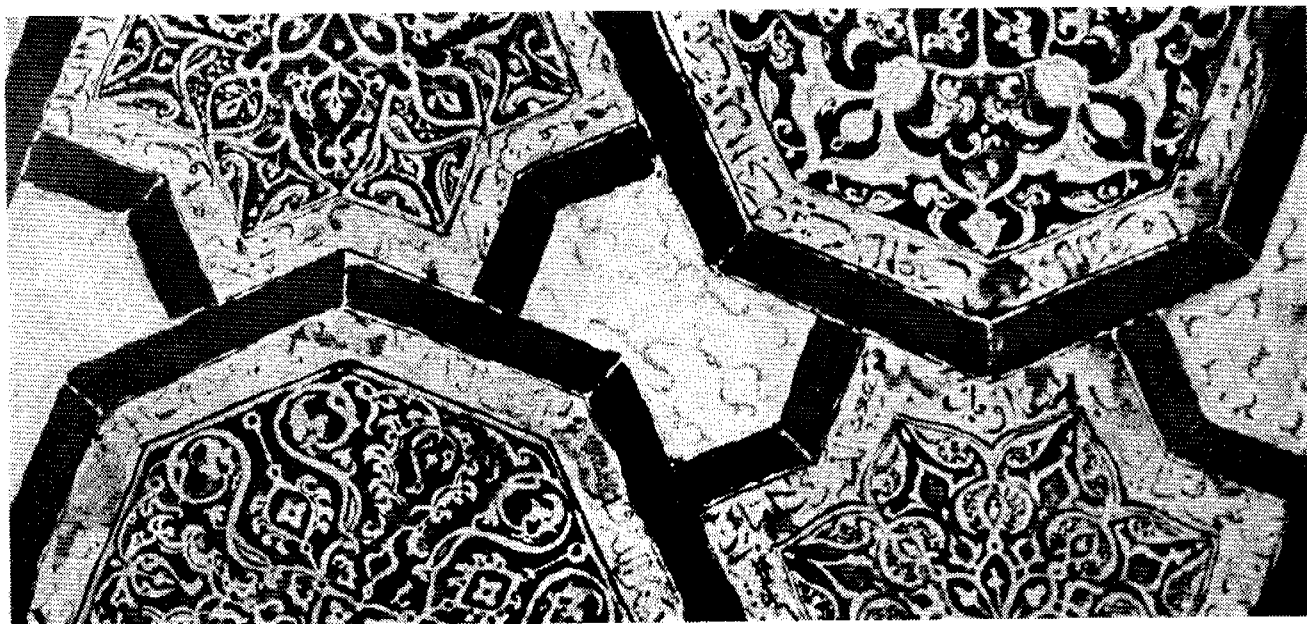
در مقدمه کتاب که رئیس انستیتوی تحقیقاتی آثار هنری دانشگاه وین مینگارد میخوانیم : « کتاب حاضر در درجه اول هدفش جواب به این سؤال است که قسمت خاوری ایران چه نقشی را بعنوان اولین سرزمین ملل کوچ گرای آسیای مرکزی و همچنین همسایه کشورهای هند و بودائی

در پیشبرد معماری اسلامی ایران و حتی کشورهای ساحل مدیترانه بازی نموده است » .

در این مقدمه همچنین می آید که : « ریشه های معماری اولیه مسیحی و اسلامی را هنگامی می توان شناخت که معماری ایران ، ارمنستان و هند را شناخته باشیم » . این کتاب قرار بود در دو جلد انتشار یابد در جلد اول که از آن سخن میرود از

کتیبه های خط کوفی در مناره مقبره سنگ بست

نقاشی از کاشیکاریهای صحن حضرت امام رضا در مشهد

همراهی میشده و يك همکار آلمانی او نیز که در همین نقطه قصد تحقیقات در رشته‌های زمین‌شناسی و جغرافیا را داشته با او بوده است .

سفر این دو دانشمند در ۸ سپتامبر ۱۹۱۲ آغاز میگردد . پس از عبور از روسیه در فوریه ۱۹۱۳ این گروه تحقیقات خود را از استرآباد (گرگان) شروع مینماید و اولین بنائی که عکسبرداری و رولوه میشود برج رادکان بوده است و در همین مسیر تا مشهد سایر بناها مورد مطالعه قرار میگيرد . در نیشابور به این گروه اجازه حفاری داده میشود ولی بعلت نامعلومی دوباره این مجوز باطل میگردد . در تابستان ۱۹۱۳ که این گروه به مشهد میرسد مورد پذیرائی سرکنسول انگلستان واقع شده و از همکاریهای او در شناخت سایر بناها استفاده میگردد . جالب آنکه پس از چندی جنگ بین الملل اول آغاز

۵ - مطالعات بناهای مذهبی: مسجد چهارگرد - مدرسه چهارگرد ، مصلى (مشهد) مسجدشاه مشهد ، مسجد جادشرم خانقاه .

و قسمت آخر که به ایستگاههای بین راه ، چاپخانه‌ها و کاروانسراها اختصاص دارد .

مؤلف کتاب با دقتی بی نظیر و صبری ناتمام يك يك این انبیه را اندازه گیری و از آنها طرحها و تصاویر تهیه مینماید . حتی از صحنه‌های کاشیکاری با ظرافتی کم نظیر تصاویری از آب رنگ تهیه مینماید و چون امکانات چاپ در این دوره تا اندازه‌ای پیشرفت نموده است آنها را نیز بچاپ میرساند .

مرحوم دکتر دیز Diez که از طرف دانشگاه وین مأمور این تحقیقات گردیده بود آنطور که در کتاب آمده است به همراه نظامیان مسلح وزارت جنگ اطریش

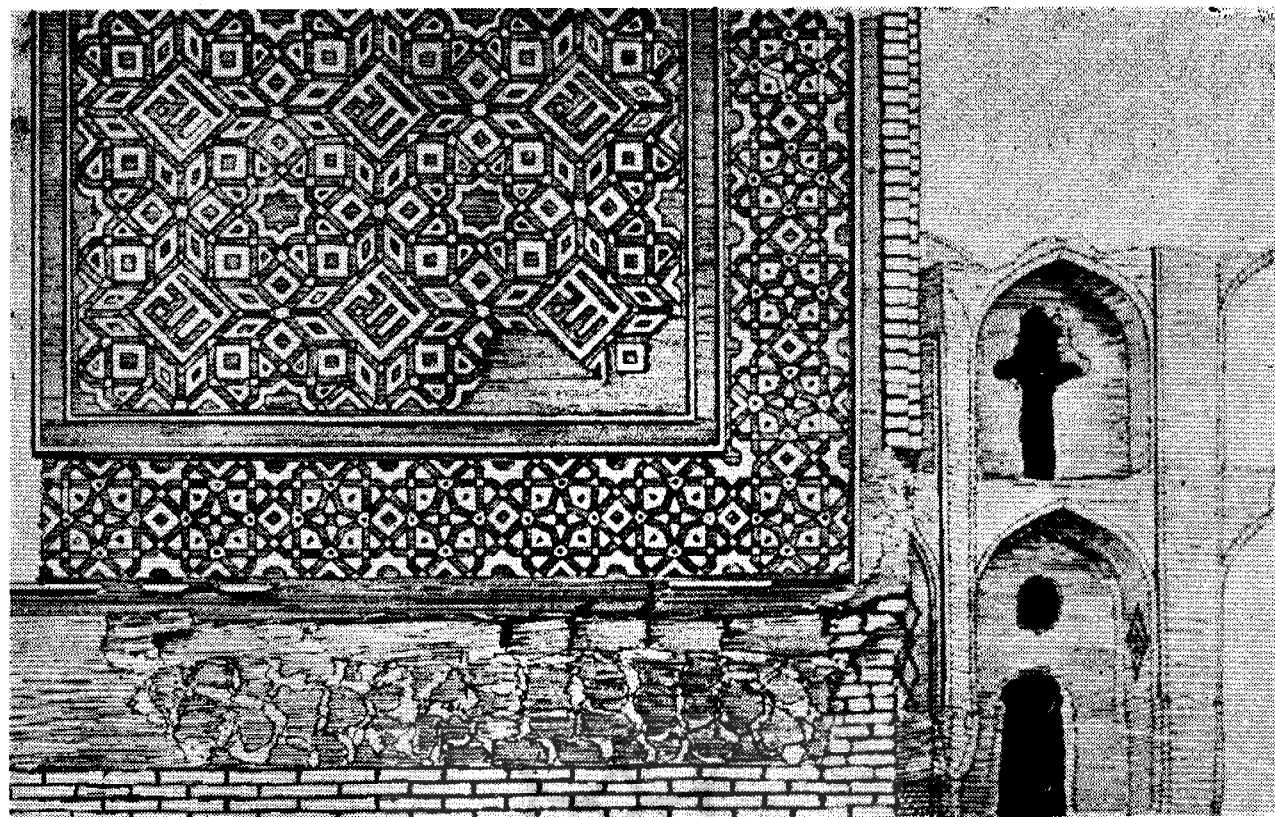
شناخت و موجودیت بناها سخن رفته و بخصوص رابطه خط کوفی را با معماری بررسی مینماید . در جلد دوم که هیچگاه انتشار نیافت قرار بود به تجزیه و تحلیل هنری این آثار پرداخته شود .

مطالب مورد بحث در جلد اول بشرح زیر است :

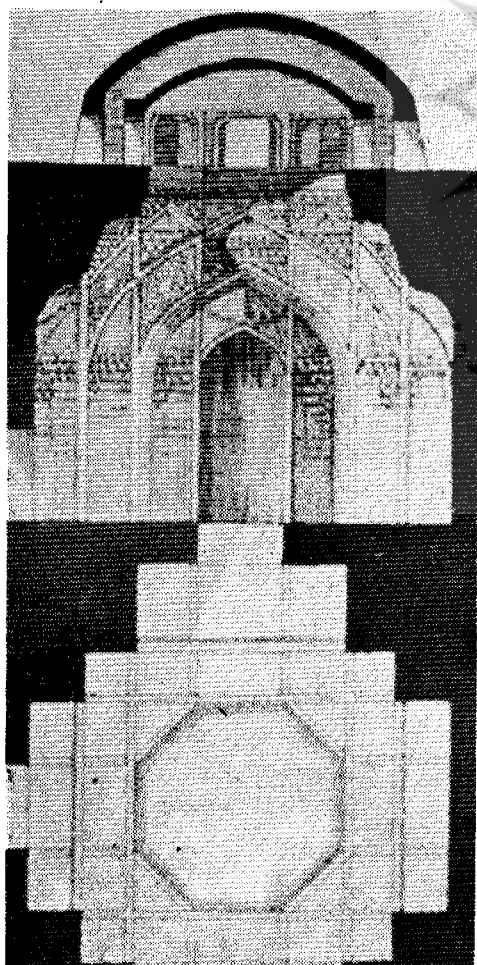
۱ - خط سیر مسافرت از استرآباد به سبزوار ، مشهد ، تربت شیخ و سرخس .
۲ - بررسی در مقابر برجدار و برج کیشمر : گنبد کاووس (قابوس) - رادگان (قوچان) .

۳ - بررسی در مناره‌ها : مناره خسروگرد (سبزوار) ، کرات ، فیروزآباد (ترشیز) .

۴ - بررسی مقابر گنبددار : رباط سنگ بست ، طوس ، شیخ لقمان (سرخس) شجاهاربی (مشهد) و محمود لوقانی .

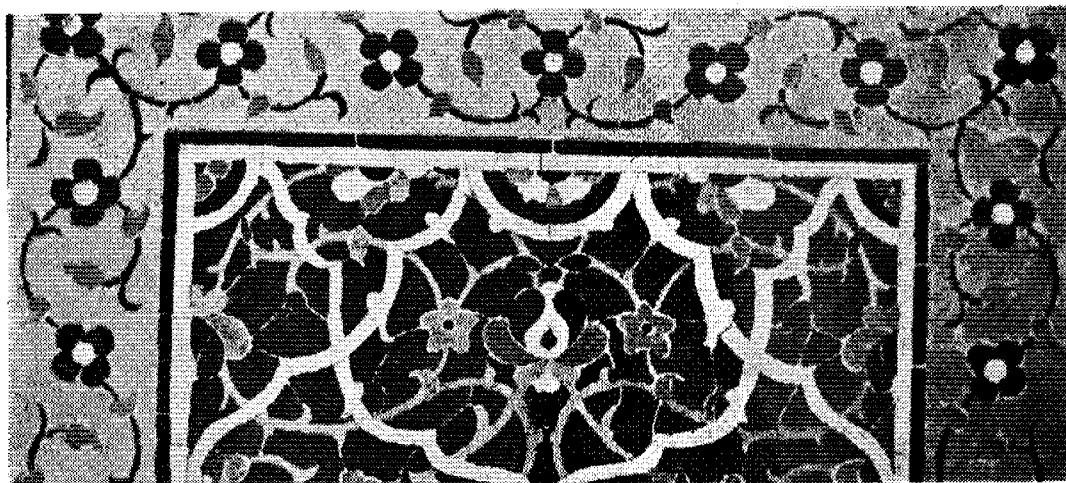

نقاشی از کاشیکاریهای صحن حضرت امام رضا در مشهد

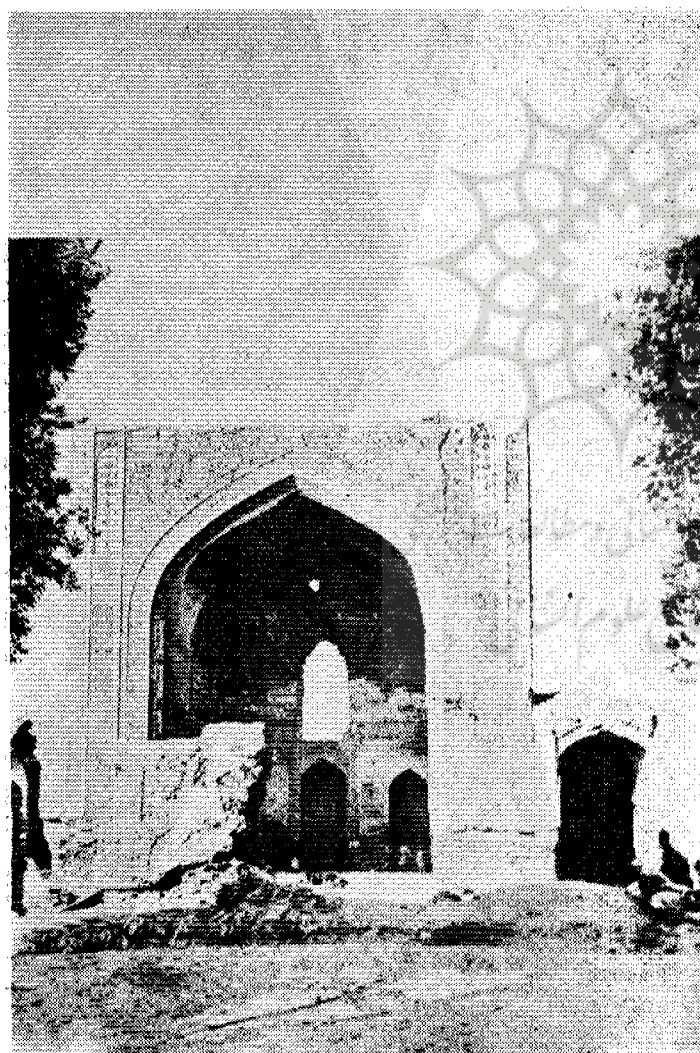
ترئینات ایوان ورودی در مدرسه چهارگرد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات
پرتال جامع علوم انسانی

نقاشی از کاشیکاری مقبره گنبددار شجاع ربی

مصلی در حوالی مشهد

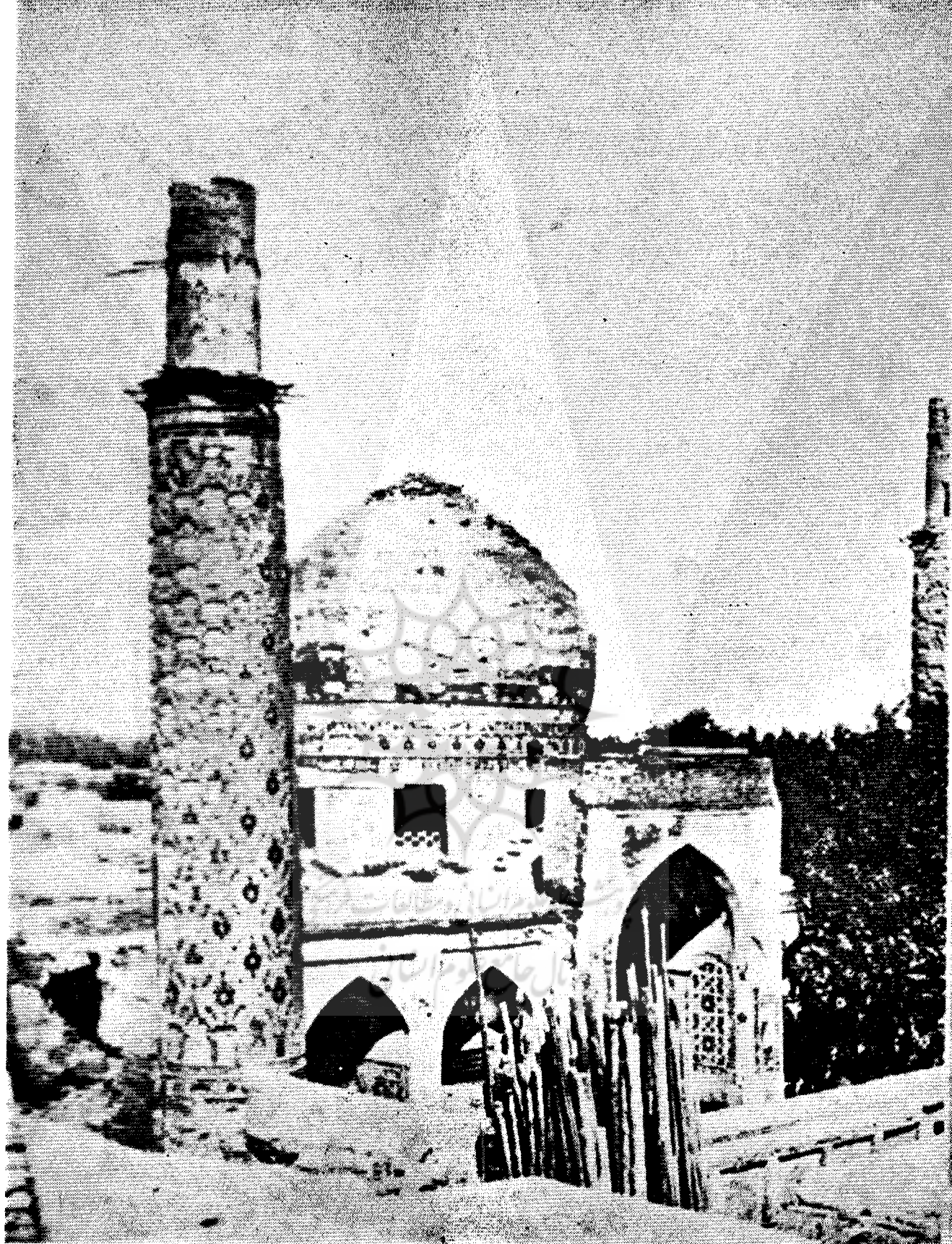
می‌شود و نتیجتاً بین دو ملت شکرآب می‌گردد. اما مع الوصف مؤلف لازم می‌بیند از پذیرائی میهماندار خود که به درجه ژنرالی نائل گردیده است بنام ژنرال سرسایکس (General Sir Sykes) تشکر نماید.

پس از مراجعت این گروه به اروپا در فاصله کوتاهی که دکتر دیز به سر بازی فراخوانده می‌شود در تدوین کتاب همت می‌گمارد.

وضع اسفبار اقتصادی اروپا - تورم روزافزون و اوضاع آشفته سیاسی وقت اطریش مجال چاپ کتاب دوم را نمی‌دهد و این اثر ارزشمند هنری در همان یک جلد خلاصه می‌شود و مقادیر زیادی از این یک جلد نیز در جریان حوادث جنگ از بین می‌رود. بدینجهت نیز چند نسخه بیشتر از آن در کتابخانه‌های اروپا یافت نمی‌شود.

در ۱۵ سال قبل خوشبختانه نگارنده این سطور در یک حراج عمومی یک جلد از این کتاب را در وین صاحب شد و اکنون نیز در کتابخانه شخصی اینجانب نگهداری می‌شود.

پروفسور Diez بعد از اینکه از جبهه جنگ مراجعت نمود مطالعات خود را ادامه داد و از یک دهه بعد آثاری از او انتشار یافت که در جای دیگری بتفصیل از آن صحبت خواهیم داشت.

مسجد شاه - مشهد